

ЧИМ І. КАНТ ЗАВЕРШУЄ «КРИТИЧНУ СПРАВУ»? (ДО ПИТАННЯ ПРО ЗМІСТ ТРЕТЬОЇ «КРИТИКИ»)

Оксана Панафідіна

Анотація. У статті розглянуто завершальний етап «цілої критичної справи» І. Канта в контексті критичної філософії загалом (викладеної ним у трьох «Критиках»: «Критиці чистого розуму», «Критиці практичного розуму» та «Критиці сили судження»). Головна ідея статті полягає в тому, що змістом третьої «Критики» є не естетика, телеологія, біологія, екологія, теорія систем чи філософія науки, як і всі вони разом, а рефлектувальна сила судження як одна із вищих пізнавальних спроможностей трансцендентального суб'єкта. Вона має власний апріорний принцип (суб'єктивний принцип формальної доцільності природи) і власну ділянку (ein Boden) для легітимного вжитку (проте не царину (das Gebiet)). Автор наводить три аргументи на користь цієї ідеї: (1) важливо розрізнати власне критику (як пропедевтику) і філософську доктрину, що складається з метафізики природи та метафізики звичаєвості; (2) головне завдання третьої «Критики» — не побудова цілісної філософської системи (доктрини), а розв'язання загальної проблеми, що стосується умов можливості і меж пізнання індивідуальних формоутворень; (3) перш ніж судити про численні окремі ідеї, варто схопити цілісну ідею, тобто вписати зміст «Критики сили судження» в контекст «критичної справи» загалом. І. Кант приділяє особливу увагу окресленню границь правомірного вжитку ключових термінів у конкретному контексті, як-от «доцільність природи» та «сила судження». Предметом розгляду у третій «Критиці» є естетичні судження рефлексії (судження про прекрасне і піднесене природи та мистецтва) і телеологічні судження про предмети природи як цілі. Якщо трансцендентальний принцип рефлектувальної сили судження в аспекті її естетичного різновиду виступає конститутивним принципом для почуття задоволення та незадоволення, то в аспекті її телеологічного різновиду — регулятивним для спроможності пізнання. І. Кант наголошує на тому, що критика сили судження не стосується того, як ми пізнаємо природу, а охоплює те, як ми можемо судити про неї за межами теоретичного пізнання з огляду на реальність надчуттєвого, що є предметом практичної філософії.

Ключові слова: І. Кант, критична справа, «Критика сили судження» (третья «Критика»), рефлектувальна сила судження, доцільність природи, естетичні судження, телеологічні судження.

Наприкінці Передмови до першого видання «Критики сили судження» (далі КСС, або третя «Критика») І. Кант говорить, що він цим твором завершує свою «цілу критичну справу» та не зволікаючи переходить до розробки доктринальної частини філософії. Але чим саме завершується Кантова «критична справа»? Щодо цього питання в дослідницькій літературі існують доволі різні позиції.

Як зазначає Е. фон Гартман, упродовж ХІХ ст., починаючи з романтиків, домінуючим підходом у сприйнятті Кантової третьої «Критики» був т. зв. естетикоцентризм, згідно з яким вона тлумачилася як «засаднича книга» з естетики, а сам І. Кант вважався «засновником всієї сучасної естетики» (цит. за: [4, с. СХХХІV-СХХХV]). Така позиція є небезпідставною. Відомо, що філософ, працюючи над книгою, яка мала завершити його критичну справу, спочатку планував назвати її «Критика смаку».

Менш поширеним є підхід, біля джерел якого стоїть Г. Гегель, — вбачати головний зміст цього класичного твору в телеології. Якщо Г. Гегель виходив із того значення, яке мала телеологія для традиційної метафізики, яку він перевів на діалектичні рейки, то сучасні дослідники пов'язують її здебільшого з філософією науки. Зокрема, П. Наттерер називає КСС «філософським дослідженням із біології та екології» [10, с. 35]. В. Терлецький головною тематикою КСС називає естетику і телеологію, у той час як першої «Критики» — теоретичне пізнання, а другої — моральне вчення [3, с. 49].

Дійсно, на перший погляд КСС складається із двох розділів («Критика естетичного судження» і «Критика телеологічного судження»), які мало корелюють або не корелюють взагалі одне з одним, а отже, структура цього твору сучасному читачеві видається дещо штучною. Складається враження, як зауважує Р. Вікс, що дві частини Кантівського трактату мають різні предмети, а те, що вони мають і спільну тему, стає очевидним тільки після ознайомлення з Кантівською філософією загалом [13, с. 2]. Натомість, як стверджує К. Америкс, унаслідок великої кількості накопиченого наукового матеріалу та загального прагнення до спеціалізації більшість сучасних дослідницьких робіт, присвячених філософії І. Канта, продовжує зосереджуватися на одній «Критиці», і зазвичай лише на відносно невеликій частині тексту [5, с. 2].

Метою цієї статті є обґрунтування тези, що в «Критиці сили судження» І. Кант завершує побудову свого проєкту критики чистого

розуму (у широкому сенсі¹) не розробкою естетичного чи телеологічного вчення, як і їх разом, а аналізом і встановленням межі легітимного вжитку особливої пізнавальної спроможності трансцендентального суб'єкта — рефлектувальної сили судження, яка є зв'язною ланкою між розсудом і розумом. Як видається, І. Кант, будучи представником Просвітництва, має амбіцію надати вичерпну структуру всіх наявних у людини як розумної істоти пізнавальних спроможностей, які є умовою можливості різних типів досвіду (досвіду наукового пізнання, морального та рефлексивного досвіду, зокрема естетичного), і представити їх як цілісну систему.

Для обґрунтування цієї головної тези важливими є такі три попередні зауваги, які уможливають введення читача в контекст розглядуваної проблеми. По-перше, І. Кант неодноразово наголошував, що в межах його філософії необхідно (принаймні мислено) *розрізняти критику та доктрину*. Якщо перша є пропедевтикою, необхідною передумовою розгляду філософських проблем по суті, то друга — це і є власне метафізика, побудована відповідно до висновків критики, що складається із двох частин — метафізики природи (або натурфілософії) і метафізики свободи (або ж моральної філософії). «Метафізика як природи, так і звичаєвості, а надто *підготовча* (пропедевтична) критика розуму, що наважується [злетіти] на власних крилах, і становлять, власне, усе те, що в справжньому сенсі можна назвати філософією», — говорить І. Кант ще в «Критиці чистого розуму» [KdV B 878]². І хоча в листі до К. Л. Райнгольда від 28 грудня 1787 р. філософ пише, що йому тепер відомі три частини філософії — теоретична філософія, телеологія і практична філософія, — у самій третій «Критиці» він знову принаймні двічі підкреслює двоподіл метафізики (саме з проголошення й обґрунтування цієї тези він розпочинає обидві редакції Вступу). Згідно з І. Кантом, ані естетика, ані телеологія не

---

¹ Мається на увазі цілісний Кантівський проект критики, викладений у трьох його трактатах: «Критиці чистого розуму», «Критиці практичного розуму» та «Критиці сили судження». Як слушно зауважує В. Терлецький, «читач жодної з «Критик» не відчуватиме, що має бути ще наступна, хоча ретроспективно і помічатиме зв'язок із попередньою» [4, с. XVI]. Сам І. Кант, судячи з усього, не передбачав, що «критична справа» вимагатиме написання аж трьох книг, однак, для того, щоб судити про неї як про «цілу критичну справу», необхідно узгодити ідеї всіх трьох «Критик», знайти те, що утворює їх спільне ядро та реконструювати у вигляді системи критичної (не доктринальної) філософії.

² Посилання на праці І. Канта здійснюється відповідно до загальноприйнятої пагінації. KdV — Критика чистого розуму (В — друге видання 1787 р.), KdU — Критика сили судження.

утворюють самостійної частини доктрини, а тому за потреби можуть примикати до теоретичної або практичної філософії, хоча критика такої пізнавальної спроможності як сила судження має розглядатися як повноцінна частина загального проєкту критики чистого розуму (як спроможності трансцендентального суб'єкта давати принципи, незалежні від досвіду) [KdU 168]. Із цього слідує, що увага І. Канта у КСС зосереджується не стільки на естетиці чи телеології, скільки на самій *силі судження* та виявленні умов і меж її легітимного вжитку.

По-друге, Кантова третя «Критика» як завершальна частина його «критичної справи» є настільки багатоплановою, багатофункціональною і тематично розмаїтою, що доволі важко збагнути її зміст і вичленувати її концептуальне ядро. Український перекладач КСС В. Терлецький звертає увагу на те, що читач у творі натрапляє на досить різні теми та сюжети: естетика, яка внутрішньо диференціюється на теорію суджень смаку, теорію літератури та мистецтва, теорію продукування творів мистецтва, естетику природи; філософська телеологія; філософська теологія; ідея системи філософії, що має пов'язати природу (пізнання) та свободу (мораль); філософія природи, передусім органічної; питання пізнання з теоретичної філософії; моральна філософія; філософія культури; філософія історії; ряд полемічних історико-філософських сюжетів [4, с. XVI-XVII].

В. Дадлі та К. Енгельгарт вважають, що І. Кант, працюючи над КСС, намагався розв'язати цілу низку проблем, що залишились відкритими після публікації перших двох «Критик», головною з-поміж яких вони називають нездоланну прірву, яка утворилась між нашим теоретичним (науковим) поглядом на світ природи та нашим практичним (моральним) поглядом на нашу власну свободу дій. Завдання третьої «Критики» — примирити ці дві перспективи, продемонструвавши, що ми спроможні судити (хоча і не знати), що свобода діє у світі природних закономірностей, оскільки природа як система містить не тільки діючі причини, але і цілеспрямовані істоти [7, с. 7-8]. Р. Вікс також стверджує, що головний філософський інтерес І. Канта зосереджується на питанні філософської координації того, що *існує* з наукової перспективи, і того, що *має бути* з моральної, а тому максимально прагне поєднати факти із цінностями, дійсність з ідеалами [13, с. X].

Справді, сам І. Кант у другій редакції Вступу до КСС згадує про глибоку безодню (Kluft), що відмежовує надчуттєве від явищ і не дозволяє їм у певний спосіб впливати одне на інше, а також про те, що рефлектувальна сила судження робить можливим перехід від чистого теоретичного розуму до чистого практичного, від способу думання

згідно з принципами природи до способу думання згідно з принципами свободи [KdU 175-176]. Утім, указану проблему можливості побудови цілісної системи філософії (доктрини) можна вважати значимою з огляду на використання висновків із пропедевтичної критики для утворення її міцних підвалин, тобто не стільки за змістом, скільки *за наслідками*. Більш слушною в цьому контексті мені видається думка Е. Касірера, який пропонує оцінити історичне значення Кантової третьої «Критики», виходячи із того, що саме із філософії кінця XVIII ст. утворено матеріал для його критичного питання, і перш ніж розглядати численні окремі питання, які піднімаються І. Кантом у цьому творі, виявити ту *загальну проблему*, над розв'язанням якої він працював. Такою загальною проблемою для філософа, як стверджує Е. Касірер, є одна із базових проблем традиційної метафізики, зокрема метафізичної телеології, — *проблема індивідуального формоутворення* (individuellen Formung) [6, с. 303, 306]³. Цілком у дусі критики І. Кант міркує в такому напрямку: перш ніж що-небудь говорити про доцільні формоутворення у природі та мистецтві, необхідно дати відповідь на питання «Завдяки якій пізнавальній спроможності я можу про них судити, наскільки правомірним і об'єктивно значущим буде мое судження?» (Е. Касірер також нагадує, що принаймні з часів Плотіна ідея організму й ідея краси пов'язуються із проблемою форми та виражають відношення світу чистої форми до світу явищ; усе дійсне як загалом, так і в окремих частинах має форму, оскільки за ним стоїть абсолютний формуючий розум [6, с. 298].)

По-третє, виявляючи головний зміст і проблематику третьої «Критики», необхідно керуватись Кантовою настановою — перш ніж судити про окремі ідеї, варто *схопити ідею загалом*, адже, як він зазначає наприкінці Передмови до другого видання першої «Критики», «в усякому творі, особливо якщо він розгортається у формі вільної бесіди, можна викопати, вириваючи з контексту окремі місця і порівнюючи їх одне з одним, позірні суперечності, що кидають тінь на весь твір в очах тих, що покладаються на чужу оцінку, але дуже легко можуть бути розв'язані тим, хто опанував ідею в цілому»; це дозволить не тільки освоїти авторський задум як системне ціле, але, порівнюючи

---

³ Щоправда в англо-американській традиції представлена інша версія того, що спонукало І. Канта до написання КСС. Так, П. Гайер, посилаючись на другу редакцію Вступу, зазначає, що Кантова «концепція систематичності форм і законів природи передбачає пряму відповідь на Юмову проблему необхідності каузальних законів» [8, с. 551]. Напевне, І. Кант і в третій «Критиці» по-своєму синтезував континентальну раціоналістичну та британську емпіричну філософію.

думки автора щодо певного предмета, подекуди і зрозуміти його навіть краще, ніж він сам себе розумів [KdV В XLIV, 370]. Якщо в цьому контексті брати за ціле всю Кантову «критичну справу», то її головна інтенція полягає в тому, щоб *поставити у правомірні для них межі всі пізнавальні спроможності трансцендентального суб'єкта* і на цьому підґрунті з'ясувати відповідь на питання: чи можлива і як можлива завдяки критиці чистої спроможності пізнання (тобто спроможності судити за апіорними принципами) доктрина на основі того, що властиво цим нашим спроможностям? [KdU 176]. Отже, у першій «Критиці» І. Кант поставив у межі законності (теоретичний) розсуд, у другій — (практичний) розум, а в третій — (рефлектувальну) силу судження. Разом вони утворюють систему вищих пізнавальних спроможностей, які мають власні апіорні конститутивні або регулятивні принципи, а розсуд і розум, крім того, ще й законодавствують у певній царині (*das Gebiet*) — царині понять природи та поняття свободи відповідно. Сила судження, хоча і не має власної царини, проте має ділянку (*ein Boden*) для побудови метафізики, яку необхідно дослідити настільки глибоко, наскільки сягає перша підвалина спроможності незалежних від досвіду принципів. Для цієї ділянки дійсним є її власний трансцендентальний принцип — *принцип формальної доцільності природи* [KdU 176-177]. Хоча цей принцип є суто *суб'єктивним* (у Кантівському сенсі), тобто сила судження встановлює закон не природі та не свободі, а виключно для самої себе (геавтономія), проте він апіорний, а отже, вказує на всезагальну умову, виключно за якої речі можуть стати об'єктами нашого пізнання [KdU 31-32; 181-182].

Висновком до наведених міркувань може стати твердження самого І. Канта щодо кола питань, яким присвячена КСС. Воно, по суті, обмежується трьома: (1) чи має сила судження як одна із вищих пізнавальних спроможностей (поруч із розсудом і розумом) свої апіорні принципи; (2) якими є ці принципи: конститутивними або суто регулятивними (і не посвідчують жодної власної царини); (3) чи дає вона правила а пріорі почуттю задоволення та незадоволення⁴

⁴ В. Терлецький переклав це Кантівське поняття як почуття втіхи та невтіхи. Однак, на мій погляд, більш точним буде «почуття задоволення та незадоволення». В Академічному тлумачному словнику слово «задоволення» — почуття і стан вдоволення чим-небудь; задоволеність. «Втіха» — почуття радості, задоволення, викликане ким-, чим-небудь; але має також додаткові нерелевантні конотації — забава, розвага; те, що заспокоює кого-небудь, полегшує горе, сум, неспокій, хвилювання і т. ін. Для порівняння: у трьох перекладах КСС англійською мовою різні перекладачі (James Creed Meredith (1911/1928), Werner S. Pluhar (1987), Paul Guyer та Eric Matthews (2000)) перекладали *Gefühle der Lust und Unlust* як *feeling*

(Gefühle der Lust und Unlust) як середньому члену між спроможністю пізнання та спроможністю бажання, тобто як одній із вищих спроможностей душі (чи, як пропонує перекладати Кантівське *das Gemüt* В. Терлецький, помислу), що містять у собі автономію (поруч із спроможністю пізнання та спроможністю бажання) [KdU 168]. Що стосується Кантової відповіді на вказані питання, то це потребує не тільки уважного прочитання та коментаторського викладу тексту КСС, але і значною мірою *аналітичної реконструкції Кантового задуму загалом* (з урахуванням вказаних вище трьох моментів).

Відштовхуючись від тези Е. Касірера про те, що саме метафізична телеологія стала відправним пунктом для міркувань І. Канта у третій «Критиці», можна спробувати реконструювати те, що він здійснив у межах цього твору на завершення власної «критичної справи». Ще з часів античності телеологія трактується як вчення, що містить у собі два аспекти: *онтологічний* (вчення про цільову причину, про доцільність як світу загалом, так і окремих його частин) та *гносеологічний* (пізнавальний підхід і пояснювальний принцип). *І. Кант*, виходячи із загальної настанови «коперниканського перевороту», *робить наголос на гносеологічному аспекті телеології* і навіть вважає, що всі попередні телеологічні вчення є неспроможними (чому присвячені § 72-73 «Діалектики телеологічної сили судження»).

Кантовий критичний підхід значно трансформує загальну настанову гносеологічного аспекту традиційної метафізичної телеології. Якщо в межах останньої визнавалось два шляхи пізнання (з позиції кінцевого та залежного інтелекту та з позиції безумовного і творчого інтелекту) [6, с. 298], то І. Кант бере до уваги тільки один, проте суттєво його видозмінює. Згідно з філософом, трансцендентальний суб'єкт має *обмежені пізнавальні спроможності*; він, справді, починає пізнання з одиничних речей, порівнює їх і об'єднує у види і роди, але, на відміну від емпіриків, І. Кант визнає, що цей суб'єкт керується також і власними апріорними формами та принципами. Що стосується такого шляху пізнання як з позиції безумовного і творчого інтелекту (з перспективи Бога), то філософ його відкидає, причому не тільки у третій «Критиці», але ще і в першій. Так, у «Критиці чистого розуму» він розрізняє людський дискурсивний розсуд, якому доступне тільки чуттєве споглядання та підведення особливого під загальне, і розсуд якоїсь іншої можливої розумної істоти, який спроможний на інтелектуальне споглядання (інтуїтивний). Крім того, він у трансцендентальній

діалектиці доводить, що розум, який у теоретичному пізнанні виходить за межі будь-якого можливого досвіду, заплутується в суперечностях (вчення про антиномії чистого розуму), тому розум законодавствує тільки в царині поняття свободи, а отже, може легітимно застосовуватись виключно у сфері практичного (у сфері теоретичного його функція зводиться лише до регулятивної).

У третій «Критиці» І. Кант знову повертається до ідеї «іншого можливого розсуду» і у зв'язку з цим — до проблеми специфіки наших (людських) пізнавальних спроможностей, тепер уже в аспекті сили судження, яка як раз і відповідає за підведення особливого під загальне. У § 77 він приходить до висновку, що, якби насправді існував такий інший розсуд, то це б елімінувало всю проблематику останньої з-поміж трьох «Критик», адже для нього не було б потреби в чуттєвому спогляданні особливого та руху думки від частин до цілого (а саме ціле не містило б у собі випадковості зв'язку між частинами, тобто можливість цілого не розглядалась би як залежна від частин, а навпаки, можливість частин в аспекті їх властивостей і зв'язку мислилась би як залежна від цілого), а також у розрізненні можливого та дійсного [KdU 405-408]. Оскільки ми не можемо ані підтвердити, ані спростувати існування такого розсуду, нам залишається тільки гіпотетично припустити, що він існує, а це дозволить нам, з огляду на наявність у нас рефлектувальної сили судження, міркувати про неймовірне розмаїття особливого у природі з *позиції цілого*, тобто підводити особливе під загальне, яке ще не дане⁵ (а саме в цьому і полягає функція вказаного різновиду сили судження порівняно з визначальною, якій загальне задає розсуд). Саме в цьому контексті має розглядатись Кантовий *принцип «немовби»* (als ob)⁶.

Центральним поняттям КСС є *поняття доцільності природи*, че-

⁵ Як зауважує Р. Закерт, рефлектувальні судження «представляють об'єкти єдиними з урахуванням їхнього складу, специфічних і різноманітних характеристик»; у них ми приділяємо особливу увагу тому, що відрізняє певний об'єкт від інших, об'єднаних під обраним нами певним поняттям. А це дозволяє виправити або ж підтвердити наше емпіричне визначальне судження [14, с. 70, 76].

⁶ Як зазначає В. Терлецький у коментарях і примітках до «Критики сили судження», І. Кант використовує цей сполучник у своїй критичній філософії для позначення такої теоретичної чи практичної ситуації, у якій стосовно певних понять або ідей ми не можемо говорити про пізнання чи поведінку у властивому значенні цих понять. Різні модуси «немовби»-настанови («найвища інтелігенція», «кожна розумна істота» як «законодавчий член у загальному царстві цілей», вживання понять в естетико-телеологічній настанові так, немовби завдяки ним описується те, як улаштований світ) дають змогу утворювати судження про нереальне, не перетворюючись у розмови про фіктивне [1, с. 542-543].

рез яке розкривається зміст трансцендентального принципу рефлектувальної сили судження. Як зазначає Е. Касіреп, у сучасному слововжитку поняття доцільності значною мірою відрізняється від того, яке семантичне значення воно мало наприкінці XVIII ст.⁷ За часів І. Канта воно означало *взаємозв'язок і взаємодію частин завдяки ідеї цілого*, узгодженість, доречність чого-небудь для чогось іншого. Багато в чому поняття доцільності у філософа покривало те поле значень, яке у Г. В. Ляйбніца поняття гармонії⁸ [6, с. 306-307]. Ціле чуттєво не сприймається, тому його необхідно в певний спосіб мислити (або як реально існуюче, або як гіпотетично передбачуване для нас як суб'єктів пізнання); а оскільки підведення особливого під загальне, співвідношення частини та цілого належить до юрисдикції сили судження, то цілком закономірно, що предметом аналізу останньої Кантової «Критики» стає саме ця вища пізнавальна спроможність в її особливому — рефлектувальному — модусі.

Доцільність природи в межах КСС — це особливе апріорне поняття, яке не є категорією, оскільки породжене не розсудом, а виключно рефлектувальною силою судження для власних потреб, тобто для того, щоб користуватись ним, міркуючи про предмети природи (як предмет відчуттів), мати на увазі максимально повний *зв'язок досвіду*. Оскільки реального існування такої систематичної єдності ми не можемо довести, то ми її тільки постулюємо та припускаємо, а отже, цей апріорний принцип є всього лише *максимую рефлектувальної сили судження*. Завдяки останній ми по формі міркуємо про природу як про доцільну, як про таку, у якій багатоманітне є системно організованим. Як зазначає І. Кант, без допущення такої *трансцендентальної доцільності природи* (щодо спроможності пізнання суб'єкта) для нас неможливо було б збагнути за безкінечно розмаїтим у природі на емпіричному рівні будь-який порядок, ділити її продукти на роди

⁷ Про широту сучасного розуміння понять «ціль» (Zweck) і «доцільність» (Zweckmäßigkeit) можна скласти уявлення, наприклад, звернувшись до роботи Тьопфера (див.: [12]).

⁸ М. Санчес-Родрігес стверджує, що ставлення І. Канта до ляйбніцевсько-вольфівської метафізики є амбівалентним. З одного боку, їй, на думку філософа, бракувало критики людського розуму та було властиво нехтування дискурсивним характером людського пізнання, а з іншого — ідея наперед встановленої гармонії, правильно проінтерпретована, цілком спроможна витримати таку критику. Відтак, І. Кант у КСС критично трансформував ідею Г. В. Ляйбніца наперед встановленої гармонії і використав її для обґрунтування суб'єктивного принципу доцільності [11, с. 191-192]. А. Йорніг (Jauernig) також підтримує думку, що Кантівська критика філософії Г. В. Ляйбніца скоріше була спрямована проти ляйбніцеанства, ніж самого Г. В. Ляйбніца (див.: [9]).

і види (здійснювати «специфікацію природи»), щоб принципи пояснення та розуміння одного застосовувати також для пояснення і розуміння іншого, зрештою з такого заплутаного для нас різноманіття (у силу обмеженості наших пізнавальних спроможностей) створювати зв'язний досвід; як наслідок, ми не мали б провідної нитки для досвіду і його дослідження. Відтак, головне призначення рефлектувальної сили судження полягає в тому, що вона завдяки своєму апріорному принципу наказує суб'єкту міркувати про природу відповідно до закону, який І. Кант називає законом специфікації природи щодо її емпіричних законів (об'єктивний статус якого залишається проблематичним) [KdU 182-186].

Особливу складність для експлікації трансцендентальної філософії І. Канта загалом, як і змісту КСС зокрема, утворюють його численні *класифікації та протиставлення*. Проте вони є доволі важливими для розуміння суті всієї «критичної справи», оскільки дають можливість окреслити межі допустимого вжитку певного терміну в конкретному контексті. Що стосується поняття доцільності природи, то І. Кант спочатку відрізняє його від поняття практичної доцільності [KdU 180-181] (на що важливо окремо вказати, бо «ціль» і «доцільність» — це поняття розуму, і в контексті другої «Критики» асоціюються передусім із Кантовою практичною філософією), а потім проводить його внутрішній поділ на різних підставах. Це обов'язково необхідно брати до уваги, аналізуючи окремі частини тексту КСС. Так, саму доцільність природи філософ поділяє на природну й умисну (інтенційну); якщо перша належить до рефлектувальної сили судження та потребує іманентного вжитку розуму, тільки заради досвіду, то друга — до визначальної сили судження та потребує розуму в його позамежному (трансцендентному) вжитку [KdU 41-42]. Перший різновид доцільності природи І. Кант поділяє на суб'єктивну й об'єктивну [KdU 193; § 61], і саме цей поділ лежить в основі поділу трактату на «Критику естетичної сили судження» і «Критику телеологічної сили судження». У першій частині третьої «Критики» філософ проводить аналіз доцільності форм природи щодо наших пізнавальних спроможностей, а в другій — доцільність предметів природи уже щодо одне до одного, але тільки з перспективи нашого сприйняття цього відношення. Тобто, якщо в першому випадку йдеться про аналіз відношення об'єкта до суб'єкта з позиції суб'єкта (*суб'єктивна доцільність*), то у другому — про відношення об'єкта до об'єкта, але знову ж таки з позиції суб'єкта (*об'єктивна доцільність*). Крім того, І. Кант поділяє доцільність природи на формальну та матеріальну [KdU §§ 10-11, 62],

а також на відносну та внутрішню [KdU §§ 15, 63].

Що стосується поняття «сила судження», то важливо також усвідомити, про який її різновид філософ говорить у кожному окремому випадку. Він систематично наголошує на необхідності розмежування визначальної (*bestimmenden*) і рефлектувальної (*reflektierenden*) сили судження, причому таке розрізнення вводиться І. Кантом саме у третій «Критиці» (у першій «Критиці» те, що відтепер іменується визначальною силою судження, позначалось як «трансцендентальна сила судження взагалі», а в другій — як «практична сила судження»), у якій предметом аналізу стає її другий різновид. Рефлектувальну силу судження він поділяє на естетичну і телеологічну. А говорячи про види рефлектувальних суджень, ще більше уточнює та конкретизує предмет свого дослідницького інтересу. У першій частині КСС філософ аналізує *естетичні судження рефлексії* (на відміну від естетичних суджень відчуття, наприклад, приємного, і суджень про морально добре), поділяючи їх на судження про прекрасне та судження про піднесене, а в другій — *телеологічні судження про предмети природи як цілі, або про організовані сутності* (*Organisierte Wesen*)⁹ (на відміну від об'єктивних формальних (математичних), телеологічних визначальних та об'єктивних матеріальних відносних суджень). Отже, якщо співвіднести різні Кантові класифікації доцільності природи та види рефлектувальної сили судження, то вийде, що естетичні судження про прекрасне (чисті судження смаку) передбачають суб'єктивну, формальну та внутрішню доцільність; естетичні судження про піднесене — суб'єктивну, формальну та відносну доцільність; телеологічні судження про продукти природи як цілі — об'єктивну, матеріальну та внутрішню доцільність.

Із такого уточнення І. Кант робить висновок, що трансцендентальний принцип рефлектувальної сили судження в аспекті її естетичного різновиду виступає *конститутивним принципом для почуття задоволення та незадоволення*, а в аспекті її телеологічного різновиду — *регулятивним для спроможності пізнання*. Він зазначає, що завжди має силу максима: там, де пізнання об'єктів перевищує спроможність розсуду, необхідно мислити об'єкти відповідно до властивих для нашої людської природи умов використання цієї спроможності; і якщо судження не можуть бути конститутивними принципами, які визначають

⁹ Кантовий термін *Organisierte Wesen*, як правило, перекладають як «організм», хоча, на мій погляд, це надто звужує сферу його застосування. Тільки у § 81 КСС зустрічається слово «*organisches*» (органічне), в інших місцях у І. Канта йдеться про організовані (впорядковані, системні) сутності (сущє, зокрема істоти).

об'єкт яким він є, то вони все ж залишаються регулятивними принципами, що відповідають людським цілям. З огляду на це, поняття доцільності природи в її продуктах є суб'єктивним принципом розуму для людської сили судження, який, будучи регулятивним, має таку саму необхідну значимість, як нібито він був об'єктивним принципом [KdU 402-405]. Що стосується естетичних суджень рефлексії та конститутивного принципу для почуття задоволення і незадоволення, то задоволення як від прекрасного, так і від піднесеного є за кількістю — загальнозначимим, за якістю — позбавленим інтересу, за відношенням — дає уявлення про суб'єктивну доцільність, за модальністю — представляє таку доцільність як необхідну [KdU § 24]. Відмінність між ними полягає тільки в тому, що задоволення від прекрасного є *позитивним задоволенням* від гармонії пізнавальних спроможностей (виображення, або уяви, і розсуду), яку ми пов'язуємо з уявленням про предмет, коли називаємо його прекрасним [KdU 217-218], а від піднесеного — скоріше *негативним (шануванням чи повагою)*, оскільки ми відчуваємо невідповідність уяви в естетичному визначенні величин із визначенням через розум, *але водночас* ми відчуваємо *задоволення* від того, що усвідомлюємо наші необмежені можливості через спроможність виходу за межі чуттєвості, у царину практичного [KdU 244-245; 257-258].

Насамкінець важливо зазначити, що, згідно з І. Кантом, телеологічні судження більше потребують критики, ніж естетичні, адже без такої критики перші закликають розум робити умовиводи, які можуть загубитись у позамежному, тоді як другі вимагають клопіткого дослідження тільки для того, щоб вони навіть за своїм принципом не обмежувались виключно емпіричним, а претендували на необхідну значимість для кожного [KdU 51-53].

Висновки. «Критикою сили судження» І. Кант завершує власну «критичну справу», головне завдання якої полягало в дослідженні питання про джерела та межі апріорного пізнання. Для самого філософа це завдання не було самоціллю, адже він неодноразово і в самих «Критиках», і в листах наголошував, що мріє, спираючись на критику трьох вищих пізнавальних спроможностей (розсуду, сили судження та розуму), побудувати метафізику як науку, яка б складалась із теоретичної і практичної частин, а в контексті третьої «Критики» переймався і питанням можливих переходів між ними. Однак, що стосується власне «критичної справи», то в КСС І. Кант завершує її окресленням правомірних меж для рефлектувальної сили судження, яка має власний апріорний трансцендентальний принцип формальної

доцільності природи. Він, хоча і є суб'єктивним (максимою), але диктує суб'єкту певний спосіб розгляду природи як обов'язковий, поруч із тим, що визначає розсуд у союзі із чуттєвістю (тобто не все, із чим має справу людина, вона пояснює через постановку питання «Чому щось має місце?», але і «Яка ціль?», «Заради чого?», «У чому сенс?» і т.п.). Трансцендентальний принцип рефлексивної сили судження є конститутивним і дає а priori правило почуттю задоволення та незадоволення, якщо йдеться про естетичні судження рефлексії, і регулятивним щодо спроможності пізнання, якщо йдеться про телеологічні судження про продукти природи як цілі. Більше того, коли І. Кант говорить про людину як цілеспрямований продукт природи, який спроможний судити про прекрасне та піднесене природи і мистецтва, а також рефлексувати про живу природу, якісно відмінну від неживої, то перед нею відкривається перспектива позадосвідного світу — того, що утворює предмет Кантівської практичної філософії. У такий спосіб І. Кант, можливо, і не прокладає міст над нездоланою прірвою між світом природи і світом свободи, між предметом теоретичної і практичної філософії, але точно пускає пороми, які курсують з однієї «царини» до іншої, від одного способу думання до іншого.

Література

1. *Кант І.* Критика сили судження. Київ : Темпора, 2022.
2. *Кант І.* Критика чистого розуму. Київ : Юніверс, 2000.
3. *Терлецький В.* Дискусійні питання в історії виникнення третьої «Критики» Імануеля Канта. *Sententiae*. 2018. 37 (2). С. 49-61.
4. *Терлецький В.* Передмова перекладача. На порозі завершення «критичної справи»: естетика, телеологія і система в «Критиці сили судження». Кант І. Критика сили судження. Київ : Темпора, 2022. С. XV-ССІІ.
5. *Ameriks K.* Interpreting Kant's Critiques. Oxford : Oxford University Press, 2003.
6. *Cassirer E.* Kants Leben und Lehre. Berlin : B. Cassirer, 1921.
7. *Dudley W., Engelhard Kr.* eds. Immanuel Kant: key concepts. Key concepts (Acumen Publishing). Durham : Acumen, 2011.

8. *Guyer P.* Kant's ambitions in the third Critique. The Cambridge companion to Kant and modern philosophy / Ed. by P. Guyer. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. P. 538-587.
9. *Jauernig A.* Kant's Critique of the Leibnizian Philosophy: Contra Leibnizians, but Pro Leibniz. *Kant and the Early Moderns.* / Hrsg. D. Garber und B. Longuenesse. Princeton: Princeton University Press, 2008. P. 41-63.
10. *Natterer P.* Philosophie der Biologie: Mit einem Abriss zu Kants Kritik der teleologischen Urteilskraft und einer interdisziplinären Bilanz der Evolutionsbiologie. Norderstedt: Books on Demand, 2010.
11. *Sánchez-Rodríguez M.* Der Begriff der Zweckmäßigkeit in Kants Philosophie als kritischimmanente Transformation des leibnizschen Prinzips der Harmonie. *Teleologische Reflexion in Kants Philosophie* / Hrsg. von P. Ordenes und A. Pickhan. Wiesbaden: Springer, 2019. P. 191-212.
12. *Toepfer G.* Zweckbegriff und Organismus: Über die teleologische Beurteilung biologischer Systeme. Würzburg: Königshausen & Neumann, 2004.
13. *Wicks R.* Routledge philosophy guidebook to Kant on judgment. Oxford, UK: Routledge, 2007.
14. *Zuckert R.* Kant on beauty and biology. An Interpretation of the Critique of Judgment. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

References

1. *Kant I.* Krytyka syly sudzhennia. Kyiv: Tempora, 2022.
2. *Kant I.* Krytyka chystoho rozumu. Kyiv: Yunivers, 2000.
3. *Terletskyi V.* Dyskusiini pyttannia v istorii vynyknennia tretoi «Krytyky» Imanuela Kanta. *Sententiae.* 2018. 37 (2). S. 49-61.
4. *Terletskyi V.* Peredmova perekkladacha. Na porozi zavershennia «krytychnoi spravy»: estetyka, teleolohiia i systema v «Krytytsi syly sudzhennia». *Kant I. Krytyka syly sudzhennia.* Kyiv: Tempora, 2022. S. XV-CCII.

5. *Ameriks K.* Interpreting Kant's Critiques. Oxford: Oxford University Press, 2003.
6. *Cassirer E.* Kants Leben und Lehre. Berlin: B. Cassirer, 1921.
7. *Dudley W.*, Engelhard Kr. eds. Immanuel Kant: key concepts. Key concepts (Acumen Publishing). Durham: Acumen, 2011.
8. *Guyer P.* Kant's ambitions in the third Critique. The Cambridge companion to Kant and modern philosophy / Ed. by P. Guyer. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. P. 538-587.
9. *Jauernig A.* Kant's Critique of the Leibnizian Philosophy: Contra Leibnizians, but Pro Leibniz. *Kant and the Early Moderns.* / Hrsg. D. Garber und B. Longuenesse. Princeton: Princeton University Press, 2008. P. 41-63.
10. *Natterer P.* Philosophie der Biologie: Mit einem Abriss zu Kants Kritik der teleologischen Urteilskraft und einer interdisziplinären Bilanz der Evolutionsbiologie. Norderstedt: Books on Demand, 2010.
11. *Sánchez-Rodríguez M.* Der Begriff der Zweckmäßigkeit in Kants Philosophie als kritischimmanente Transformation des leibnizschen Prinzips der Harmonie. *Teleologische Reflexion in Kants Philosophie* / Hrsg. von P. Órdenes und A. Pickhan. Wiesbaden: Springer, 2019. P. 191-212.
12. *Toepfer G.* Zweckbegriff und Organismus: Über die teleologische Beurteilung biologischer Systeme. Würzburg: Königshausen & Neumann, 2004.
13. *Wicks R.* Routledge philosophy guidebook to Kant on judgment. Oxford, UK: Routledge, 2007.
14. *Zuckert R.* Kant on beauty and biology. An Interpretation of the Critique of Judgment. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

HOW DOES I. KANT END HIS «CRITICAL ENTERPRISE»? (REVISITING THE SUBJECT MATTER OF THE THIRD CRITIQUE)

Oksana Panafidina

Abstract. The article examines the final stage of I. Kant's «entire critical enterprise» in the context of critical philosophy in general (explained by Kant in his three Critiques: *Critique of Pure Reason*, *Critique of Practical Reason*, and *Critique of the Power of Judgment*). The main idea of the article is that the content of the third *Critique* is not the aesthetics, teleology, biology, ecology, system theory or philosophy of science, like all of them together, but the reflective power of judgment as one of the higher cognitive faculties of a transcendental subject. It has its own a priori principle (the subjective principle of the formal purposiveness of nature) and its own territory (ein Boden) for rightful use (but not the domain (das Gebiet or ditio)). The author gives three arguments for this idea: (1) it is important to distinguish between *critique* itself (as propaedeutics) and philosophical doctrine, which consists of the metaphysics of nature and metaphysics of morals; (2) the main task of the *third Critique* is not the construction of a coherent philosophical system (doctrine), but the solution of a general problem concerning the conditions of the possibility and limits of knowledge of individual formations; (3) before judging numerous particular ideas, it is worth grasping the whole idea, that is, placing the *Critique of the Power of Judgment* in the context of the «critical enterprise» in general. Kant pays special attention to delineating the limits of rightful use of key terms in a specific context, in particular, such as «the purposiveness of nature» and «the power of judgment». The subject of consideration in the *third Critique* is the aesthetic judgments of reflection (judgments about the beautiful and the sublime of nature and art), and teleological judgments about objects of nature as ends. If the transcendental principle of the reflective power of judgment in the aspect of its aesthetic variety acts as a constitutive principle for the feeling of pleasure and displeasure, then in the aspect of its teleological variety, it is regulative for the faculty of knowledge. Kant emphasizes that the critique of the power of judgment does not concern to how we know nature, but how we can judge it beyond theoretical cognition in view of the reality of the supersensible, which is the subject of practical philosophy.

Keywords: I. Kant, critical enterprise, «*Critique of the Power of Judgment*» (third *Critique*), reflective power of judgment, purposiveness of nature, aesthetic judgment, teleological judgment.

Надійшла до редакції 20 серпня 2022 р.

Панафідіна Оксана Петрівна

Кафедра філософії

Криворізький державний педагогічний університет

просп. Гагаріна, 54

м. Кривий Ріг

50086

Panafidina Oksana

Department of Philosophy

Kryvyi Rih State Pedagogical University

Gagarina ave., 54

Kryvyi Rih

50086

<https://orcid.org/0000-0002-1010-903X>

oxanapanafidina@gmail.com

<https://doi.org/10.31812/apm.7623>